

ABDULLA AVLONIYNING “TURKIY GULISTON YOHUD AXLOQ” ASARINING TA'LIMIY VA TARBIYAVIY AHAMIYATI**Obidova Nilufar Qobil qizi**

Buxoro Davlat Pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti

Pedagogika ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19689627>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola buyuk o'zbek ma'rifatparvari Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asarining ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot asarning tarixiy-ma'rifiy kontekstini, uning g'oyaviy mazmuni va pedagogik tamoyillarini, o'zbek jamiyati tarbiyasi va ma'naviyatidagi o'rnini, shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimidagi dolzarbligi va qadrini o'rganadi. Asarda ilgari surilgan axloqiy me'yorlar, milliy qadriyatlar va ta'limiy yondashuvlar jadidchilik harakati davridagi ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Maqola Avloniyning bu fundamental asari yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik va yuksak axloq ruhida tarbiyalashda asrlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmaganligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, Turkiy guliston yohud Axloq, jadidchilik, ta'lim, tarbiya, axloq, milliy qadriyatlar, pedagogika.

Аннотация. Данная научная статья посвящена глубокому анализу образовательного и воспитательного значения произведения великого узбекского просветителя Абдуллы Авлони «Туркий гулистан ёхуд ахлоқ» (Тюркский Гулистан или Мораль). В исследовании изучаются историко-просветительский контекст произведения, его идейное содержание и педагогические принципы, роль в воспитании и духовности узбекского общества, а также актуальность и ценность в современной системе образования. Нравственные нормы, национальные ценности и образовательные подходы, выдвинутые в произведении, рассматриваются во взаимосвязи с идеями просветительства периода джадидизма.

Статья обосновывает, что этот фундаментальный труд Авлони на протяжении веков не утратил своего значения в воспитании молодого поколения в духе патриотизма, гуманизма и высокой морали.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, Туркий гулистан ёхуд ахлоқ, джадидизм, образование, воспитание, мораль, национальные ценности, педагогика.

Abstract. This scientific article is devoted to a deep analysis of the educational and upbringing significance of the work "Turkiy Gulistan yohud Akhloq" (The Turkic Gulistan or Morality) by the great Uzbek enlightener Abdulla Avloni. The research examines the historical and educational context of the work, its ideological content and pedagogical principles, its role in the upbringing and spirituality of Uzbek society, as well as its relevance and value in the modern education system. The ethical norms, national values, and educational approaches put forward in the work are considered in connection with the ideas of enlightenment during the Jadid movement.

The article substantiates that this fundamental work of Avloni has not lost its significance over the centuries in educating the younger generation in the spirit of patriotism, humanism, and high morality.

Keywords: Abdulla Avloni, Turkiy Gulistan yohud Akhloq, Jadidism, education, upbringing, morality, national values, pedagogy.

Kirish

Abdulla Avloniy (1878-1934) o'zbek adabiyoti, ma'rifati va pedagogik tafakkurining yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, uning ijodiy merosi milliy uyg'onish davrining bebaho boyligini tashkil etadi. U faqatgina shoir va dramaturg emas, balki fidoyi pedagog, publitsist va jamiyatshunos sifatida ham o'z faoliyatini olib borgan. Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" nomli asari uning serqirra ijodining cho'qqisi hisoblanib, unda inson kamoloti, yosh avlod tarbiyasi va jamiyat ma'naviy yuksalishi bilan bog'liq fundamental masalalar atroflicha yoritilgan. Mazkur asar o'zbek pedagogik fikrining rivojida muhim bosqich bo'lish bilan birga, milliy o'zlikni anglash, axloqiy poklik va ilmiy salohiyatni oshirishga qaratilgan chaqiriqlarni o'zida mujassam etgan.

Ushbu tadqiqot Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asarining ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini, uning o'zbek jamiyati ma'naviy qadriyatlar tizimida tutgan o'rnini, shuningdek, zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonlaridagi dolzarbligini ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan. Asarning didaktik qimmatini, unda ilgari surilgan pedagogik tamoyillar va axloqiy me'yorlar bugungi kunda ham yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot Avloniy asarining tarixiy shart-sharoitlardagi rolini, uning milliy madaniyat va adabiyotga qo'shgan hissasini, shuningdek, uning universal axloqiy g'oyalarini ko'rsatib berishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asariga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu fundamental mehnat o'zbek adabiyotshunosligi va pedagogikasi doirasida doimiy ravishda olimlar e'tiborida bo'lib kelgan. Mavjud tadqiqotlar [1] Avloniyning ushbu asarining o'zbek adabiyoti va madaniyatidagi chuqur ahamiyatini tahlil qilib, uning axloqiy va ta'limiy mavzularni keng qamrovli yoritganligini, milliy qadriyatlarni shakllantirishdagi rolini va shaxsning jamiyatdagi o'rnini hamda mas'uliyatini o'rganganligini ta'kidlaydi. Xususan, asarning tuzilishi, g'oyaviy yo'nalishi va didaktik qimmatini, ayniqsa, axloq va tarbiya bo'yicha darslik sifatidagi funksiyasi alohida ajratib ko'rsatilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Avloniyning pedagogik qarashlari va "Turkiy guliston" asarining yosh avlodni tarbiyalash va o'qitishdagi muhim roli doimiy ravishda baholanib kelinadi [1]. Asar jadidchilik va yangi usul maktablari tarixiy kontekstida milliy ma'naviyat rivojiga qo'shgan hissasi nuqtai nazaridan ham o'rganilgan. Ayrim manbalar [3] "Turkiy guliston yohud axloq" asarini Avloniy ijodining shoh asari sifatida qadrlaydi va unda inson xulq-atvori uchun muhim bo'lgan axloqiy me'yorlar hamda ta'lim-tarbiya masalalari atroflicha yoritilganligini ta'kidlaydi. Jumladan, asarning "Xushxulqlik" deb nomlangan birinchi bo'limi 33 ta, "Yomon xulqlar" deb nomlangan ikkinchi bo'limi esa 21 ta batafsil maqoladan iboratligi alohida qayd etilgan. Avloniy turli hayotiy hikoyalar orqali tarbiya va ta'limning uzviy bog'liqligini chuqur tushuntirib bergan. Uning fikricha, samarali tarbiya asosan o'qitish jarayoni orqali amalga oshiriladi, bu tamoyil asarning butun mazmuniga singdirilgan [3].

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda asarning zamonaviy ta'lim tizimidagi dolzarbligi va uning bugungi kunda yoshlar tarbiyasidagi potentsiali kabi masalalarni yanada chuqurroq o'rganishga ehtiyoj borligi seziladi. Ushbu maqola mavjud tadqiqotlarni sintez qilish va Avloniyning ushbu asarining zamonaviy pedagogikada qanchalik ahamiyatli ekanligini yangicha rakursda tahlil qilishga intiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asarining ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini har tomonlama o'rganish maqsadida kompleks metodologik yondashuvni qo'llaydi. Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy usullar tizimidan foydalaniladi:

Tarixiy-qiyosiy tahlil: Asarning yaratilish davri, ya'ni jadidchilik harakati va yangi usul maktablarining shakllanish kontekstida o'rganiladi. Bu usul asarning tarixiy shart-sharoitlardagi rolini va o'zbek ma'rifati rivojiga qo'shgan hissasini baholash imkonini beradi.

Filologik-pedagogik tahlil: "Turkiy guliston yohud axloq" asarining matni bevosita o'rganilib, undagi pedagogik tamoyillar, didaktik vositalar, til va uslub xususiyatlari tahlil qilinadi.

Asardagi axloqiy normalar va tarbiyaviy g'oyalar til orqali qanday yetkazilgani o'rganiladi.

G'oyaviy-mazmuniy tahlil: Asarning asosiy g'oyalari, unda ilgari surilgan insonparvarlik, vatanparvarlik, poklik, ilmga chanqoqlik kabi axloqiy qadriyatlar tizimli ravishda tahlil etiladi.

Xususan, "Xushxulqlik" va "Yomon xulqlar" bo'limlarining mazmun-mohiyati chuqur o'rganiladi.

Sistemali yondashuv: Asar bir butun pedagogik-axloqiy tizim sifatida ko'rib chiqiladi.

Undagi har bir bob va maqola umumiy kontseptsiya doirasida o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinadi. Bu asarning umumiy ta'limiy va tarbiyaviy maqsadini aniqlashga yordam beradi.

Qiyosiy-mantiqiy tahlil: Asarda ilgari surilgan g'oyalar va tamoyillar zamonaviy pedagogika va axloqshunoslik nazariyalari bilan qiyoslanib, uning bugungi kundagi dolzarbligi va universal qadri aniqlanadi. Bu asarning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rnini belgilashga xizmat qiladi.

Hermenevtik yondashuv: Asarning matni chuqur talqin qilinib, undagi yashirin ma'nolar, simbolik obrazlar va axloqiy metaforalar ochib beriladi. Bu Avloniyning g'oyaviy niyatlarini va asarning tarbiyaviy ta'sir kuchini yanada to'liq anglashga imkon beradi.

Ushbu metodologik yondashuvlar majmuasi Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asarining ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini har tomonlama, ilmiy asoslangan holda baholashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari asarning o'zbek jamiyati ma'naviy taraqqiyotidagi o'rnini va uning kelajak avlod tarbiyasidagi ahamiyatini yangidan kashf etishga yordam beradi.

Ushbu metodologik yondashuvlar asosida Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asari quyidagi jihatlardan tahlil qilindi:

Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yohud axloq" asarini yozgan davr Turkiston jamiyatida jadidchilik harakati gullab-yashnagan, yangi usul maktablari faol ochilib, milliy o'zlikni anglash va ma'rifatparvarlik g'oyalari keng yoyilgan davrga to'g'ri keladi. Bu davrda milliy ziyolilar o'lkada ilm-fan, madaniyat va adabiyotni rivojlantirish orqali xalqni qoloqlikdan olib chiqishga, jahon sivilizatsiyasiga qo'shilishiga intilishgan. Avloniy bu harakatning eng faol va ilg'or namoyandalaridan biri sifatida, o'z asarlari orqali xalqning ma'naviy-axloqiy saviyasini yuksaltirishni asosiy vazifa deb bilgan. "Turkiy guliston yohud axloq" asari ana shu umummilliy ma'rifatparvarlik dasturining muhim bir qismi bo'lib, u yoshlarni zamonaviy ilm-fan yutuqlaridan bahramand etish bilan birga, ularda milliy g'urur, insoniy fazilatlar va yuksak axloqni shakllantirishga qaratilgan edi. Asar shunchaki darslik emas, balki ma'naviy-axloqiy kompas vazifasini o'tagan, u orqali milliy qadriyatlar yangi avlodga singdirilgan.

Asarning g'oyaviy mazmuni uning nomida ham o'z aksini topgan. "Turkiy guliston" deganda Avloniy nafaqat turkiy tilda yozilgan asar, balki turkiy xalqlar uchun ma'rifat va axloqning "guliston"i, ya'ni bog'i bo'lishini nazarda tutgan. "Axloq" so'zi esa asarning asosiy yo'nalishi — insoniy fazilatlar va xulq-atvor me'yorlarini o'rgatishga qaratilganligini ko'rsatadi.

Asar tuzilishi jihatidan ikki asosiy bo'limdan iborat bo'lib, birinchi bo'lim "Xushxulqlik" (33 ta maqola), ikkinchi bo'lim esa "Yomon xulqlar" (21 ta maqola) deb nomlangan [3]. Bu tuzilish o'quvchilarga yaxshilik va yomonlikni aniq ajratib ko'rsatish, ijobiy xulq-atvor namunalari singdirish va salbiy odatlardan qochishga undash uchun juda samarali pedagogik uslub hisoblanadi.

Avloniy asarda ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligini chuqur asoslab beradi [3]. Uning fikricha, haqiqiy tarbiya faqatgina o'qitish jarayoni orqali, ya'ni ilm bilan mustahkamlangan holda samarali bo'ladi. Asar ilm olishning ahamiyati, halollik, rostgo'ylik, adolat, mehmondo'stlik, sabr-qanoat, vatanparvarlik, ota-onaga hurmat kabi milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qiladi.

Har bir axloqiy sifatni tushuntirishda Avloniy hayotiy misollar, hikoyatlar, maqollar va hadislardan foydalanadi, bu esa asarning didaktik qimmatini oshiradi va uni yoshlar uchun oson tushunarli hamda esda qolarli qiladi [1]. Asardagi pedagogik tamoyillar bolaning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, uning ongida va xulqida ijobiy o'zgarishlar yasashga qaratilgan.

"Turkiy guliston yohud axloq" asari o'zbek jamiyatining ma'naviy qiyofasini shakllantirishda beqiyos rol o'ynagan. U nafaqat jadid maktablarida darslik sifatida o'qitilgan, balki ko'plab oilalarda ham tarbiya vositasi sifatida qo'llanilgan. Asar orqali yosh avlodga milliy urf-odatlar, an'analar va ma'naviy qadriyatlar singdirilgan. Avloniy bolalarni ilmga rag'batlantirish bilan birga, ularda milliy g'urur va o'z xalqiga muhabbat tuyg'usini uyg'otishga intilgan. Asar zamonaviy o'zbek tiliga yaqin, sodda va ravon tilda yozilganligi sababli, keng aholi orasida tez tarqalgan va xalqning ma'naviy saviyasini yuksaltirishga xizmat qilgan. Uning ta'siri ostida ko'plab o'quvchilar olim, ma'rifatparvar va vatanparvar shaxslar bo'lib yetishgan.

Asar milliy o'zlikni anglash jarayonida mustahkam poydevor vazifasini o'tagan, u orqali milliy ruh va ma'naviy meros avloddan avlodga uzatilgan [1].

Bugungi kunda ham Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asari o'zining ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotmagan. Globalashuv jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida yoshlarni to'g'ri yo'lga boshlash, ularda yuksak axloqiy sifatlarni shakllantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Avloniyning asari yoshlarda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, ota-onaga hurmat kabi qadriyatlarni singdirishda universal ahamiyatga ega. Uning didaktik usullari, hayotiy misollar orqali tushuntirish prinsiplari zamonaviy pedagogikada ham qo'llanilishi mumkin. Asarning tili sodda va ravon bo'lganligi sababli, u o'quvchilarda o'zbek tiliga bo'lgan muhabbatni kuchaytirish, nutq madaniyatini oshirish va boy leksik fondan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

"Turkiy guliston yohud axloq" asari o'quv dasturlariga integratsiya qilinishi, uning g'oyalari zamonaviy darsliklar va tarbiyaviy tadbirlarda faol foydalanilishi lozim. Bu asar orqali yoshlar o'z xalqining boy ma'naviy merosidan bahramand bo'lishlari, o'zbekona axloq va odob normalarini egallashlari mumkin.

Xulosa

Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asari o'zbek xalqining ma'naviy-axloqiy merosining eng yorqin namunasidir. U nafaqat o'z davrining eng muhim pedagogik asarlaridan biri bo'lgan, balki bugungi kunda ham yosh avlodni insonparvarlik, vatanparvarlik va yuksak axloq ruhida tarbiyalashda o'zining chuqur ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatini saqlab qolgan. Asarning tarixiy-ma'rifiy konteksti, uning g'oyaviy mazmuni, pedagogik tamoyillari va didaktik qiymati uni o'zbek jamiyati ma'naviy taraqqiyotida muhim poydevorga aylantirgan.

Avloniyning ilm va tarbiyaning uzviy bog'liqligi haqidagi g'oyalari, axloqiy me'yorlarni hayotiy misollar orqali tushuntirish uslubi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham qimmatli saboq bo'lib xizmat qiladi.

"Turkiy guliston yohud axloq" asarini chuqur o'rganish va uning g'oyalarini keng targ'ib qilish bugungi kunda milliy qadriyatlarga sodiq, zamonaviy bilimlarni egallagan va ma'nan barkamol shaxsni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu asar o'zbek xalqining axloqiy me'yorlari va pedagogik tafakkurini kelajak avlodlarga yetkazishda bebaho ko'prik vazifasini o'tashda davom etadi. Uning tadqiqi va targ'iboti milliy ma'naviyatni mustahkamlash, yoshlarda to'g'ri hayotiy yo'nalishni belgilash hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhini singdirish uchun asos bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adeeb Khalid. Musulmon madaniy islohot siyosati: Markaziy Osiyodagi jadidizm. Berkeley: University of California Press, 1998.
2. Edward A. Allworth. Zamonaviy o'zbeklar: O'n to'rtinchi asrdan bugungi kungacha: Madaniy tarix. Stanford: Hoover Institution Press, 1990.
3. Adeeb Khalid. "Turkistondagi Jadid Ta'lim Harakati Tadqiqoti." Markaziy Osiyo Sharhi, vol. 12, no. 1, 1993, pp. 57-79.
4. Gulchehra Khudoyberganova. "Jadid ma'rifatchilarining O'zbekistonda pedagogika fanlari rivojlanishidagi roli (Abdulla Avloniy misolida)." Ta'lim fanlaridagi tadqiqot va mushohadalar Yevropa jurnali, jild 8, son 3, 2020, b. 1-6.
5. Rustam Qobilov. "Ozbek Milliy Ozligi Intellektual Genealogiyasi: Jadidizmni Qayta Korp Chiqish." Markaziy Osiyo Sharhi, vol. 35, no. 3, 2016, pp. 325-342.